

ERDÉLYI REGÉNYEK.

Szabó Mária: *Felfelé!* Budapest 1925. Napkelet-Könyvtár 12-13. — Ligeti Ernő: *Föl a bakra!* Kolozsvár 1925. Az Erd. Szépmíves Céh kiadása. — P. Gulácsy Irén: *Hamueső!* Kolozsvár 1925. Az E. Sz. Céh kiadása. — P. Gulácsy Irén: *Fergeleg!* Kolozsvár 1925. Pásztortűz-Könyvtár 1-2. — Berde Mária: *Haláltánc.* Budapest 1924. Athenaeum. — Berde Mária: *Szent szégyen.* Marosvásárhely 1925. Az E. Könyvbarátok Társaságának kiadása. — Berde Mária: *Romuald és Andriána.* Pozsony 1926. Concordia. — Tabéry Géza: *Szarvasbika.* Budapest 1924. Athenaeum. — Kós Károly: *Varju nemzetség.* Kolozsvár 1925. Az E. Sz. Céh kiadása. — Makkay Sándor: *Ördögsekér.* Kolozsvár 1926. Az E. Sz. Céh kiadása. — Gyallay Domokos: *Vaskenyéren.* Kolozsvár 1926. Pásztortűz-Könyvtár 9.

Egy regényíró teremtő vágya számára nincs kedvesebb és megfelelőbb tématermő idő a nagy változások, nagy sorsfordulatok, nagy átmenetek idejénél. A réginek szívós küzdelme a feltörekvő újjal, vagy az új hirtelen rászakadása a régire olyan viszonyokat és helyzeteket idéznek föl, melyekben az embernek emberisége egész erejével kell harcba szállania vagy az egyik vagy a másik részen; közömbös vagy tétlen nem maradhat senki és tragikus összeütközések súlyát, fájdalmak szívbe markolását, épp úgy el kell viselni tudni, mint bölcs rezignációval keresni a jobb jövőendő kilátásait. Sienkievicz ily időknek köszönhette mesterművének világsikerét. Herczeg is ily időkből merítette a *Pogányok* tárgyát. Az erdélyi írók közül kiváló P. Jánossy Béla is szerencsésen választotta a kereszténység és pogányság küzdelmeinek idejéből *A császár bűnbakjai* c. regényének témáját, kár, hogy nem adta ki önálló kötetben is.

Ha pedig osztályrészül jutott a költőnek, hogy ilyen időknek részese lehetett, kínálva kínálkoznak a legkülömb témák a feldolgozásra. Így született meg *Az új földesúr* azoknak a küzdelmeknek halhatatlan rajza, melyeket Jókai is átszenvedett.

Rass Károly mutatott rá az *Erdélyi Irodalmi Szemle* utóbbi számában, hogy a közeli évek átalakulásai valóságos „új irodalmi aranymező” nyitnak meg az írók számára.

Ezt az „aranymező” Balogh Endre már régen, akkor megtalálta, midőn a sebek még legsajgóbbak voltak. A *fehér rügy* c. alkotásában, melyet kis regénynek nevezett, először világított rá művészien e küzdelmes idők átalakulásaira, először szólaltatta meg a lesújtott lelkek vergődését. Sajnos, hogy nem volt ideje nagyobb szabású kompozícióban megtenni ezt.

Mert az „aranymézó” kibányászásához nem elegendő „tükördarabokat” szedni össze, vagyis nem elegendő a részletek bármilyen pontos megfigyelése. Ehhez is, mint minden művészi alkotáshoz, szükséges egy nagy, mindent átfogó, egy célra irányító gondolat, mely az egyes ember küzdelmében az egész küzdelmét, szenvedésében az egész szenvedését, reményében az egész reményét meg tudja érezni és éreztetni.

Az erdélyi regények közül eddigelé három veszi tárgyát az utóbbi évek átalakulásaiból: Szabó Mária *Felfelé!* Ligeti Ernő *Föl a bakra!* és P. Gulácsy Irén *Hamueső* c. regénye.

Hosszabb, rövidebb ismertetés vagy bírálat mindegyikről jelent már meg, mint azok legtöbbjéről is, melyekről, mint az erdélyi regényírás termékeiről, itt szólni akarok. Szándékom, hogy mindenre, — de elsősorban természetesen művészi szempontokra kiterjeszkedve lehető részletes megítélés alá vonjam e műveket abban a reményben, hogy munkám nem lesz hiábavaló se az olvasók tájékoztatására, se az írók eszméltetésére nézve. A becsületes szándékú kritika hasznos, még ha téved is.

1. Szabó Mária: Felfelé!

„A földből fakad minden áldás. Hozzá tér vissza minden fájdalom. Harcaink az ő vívódásai. Bánatunk az ő véres kínja. Álmaink, vágyaink az ő akarásai.” A földnek, mellyel az ezer éve földet túró magyar lélek egybe van forrva, mely minden időben megkövetelte kettős áldozatát: verejtékét táplálására, szíve vérét oltalmazására, a földnek, ápoló bölcsőnknek, eltakará sírunknak ősi miszteriumát még senki sem fogta fel oly áldozatos és megértő lélekkel és senki sem hirdette oly művészi megnyilatkozással, mint Szabó Mária hatalmas regényében, mely *Felfelé!* címmel a *Napkelet Könyvtára*-ban jelent meg Budapesten.

A földnek nagy fájdalmai voltak a multban, mikor véres erőszakosságok ejtettek rajta mély sebeket, vagy új urak szeretetlensége ült a pusztuló régiek szeretete helyébe és szinte állandóan élt méhében, mikor legszerelmesebb, legverejtékezőbb fiait csak mostoháinak kellett tartania. Ezeket a fájdalmakat Jókai, Vas Gereben meg-megérintették, de Eötvös József nemes lelke volt az, mely megdöbbenő mementóként tárta fel műveiben. Hogy azután a birtokosok egy nemes gesztussal ezt a fájdalmát megszüntették, — nemsokára még súlyosabb, még gyötrőbb szenvedés szakadt rá: a régi birtokosok könnyelműsége vagy szerencsétlensége nyomoruságot árasztott verejtékező művelőire is, kik elé csak két lehetőség meredt akkor: vagy a vasuti munkás zubbonya vagy Amerika. Ez időkbén Mikszáth Kálmán és Herczeg Ferenc érintették meg a föld fájdalmát: amaz fatalista belenyugvással, mely kacagtató gunyolódásba torzult, emez tehetsége gazdagságából inkább csak mellékesen a *Honszerző* című regényében.

Nagyon fölületesen, nagyon kevés igaz megértéssel és szeretettel néztük a magyar föld fájdalmát, mikor megindult és csúszott, csúszott egyre csúszott a régi nagy- és kisbirtokosok alól és megkezdődött rontására a szocializmus is.

Aztán jött a háború és jött a földosztás. Ekkor hozzá tért vissza minden fájdalomunk, — álmaink, vágyaink az ő akarásai lettek. És ekkor telt meg Szabó Mária lelke a föld rajongásával, mely megadta neki, hogy megértse kínját és hirdesse szavát: A földből ered minden áldás, ha teljesítjük kötelességünket vele és az érte verejtéket áldozókkal szemben, ha hívását megértjük és készek vagyunk áldozatul vetni neki mindent, még a szerelmet is, ha kitarunk mellette nehéz viszonyok között, csapásokkal tusakodva, győzve vagy legyőzve. Mert „kisebb egységekre bontva is egész ő, benne van az élet, benne van az igazság, benne van az álmok megváltása!”

Ebből a meglátásból fakad az első intuíció, mely Szabó Máriában a kifejezést kereste, hogy művészetté teremtődjék.

A kifejezés keresése nem volt nehéz, mert rendelkezésére volt saját egyénisége, saját maga. Az egyetlen igaz forrása ez minden nagy művészi alkotásnak. Ha nem buzog a művészen lírizmusának bősége, szubjektivitásának kincses gazdagsága, hogy megteremtse belőle alkotását, külső támasztékok csak mesterkedésre, utánzásra, kontármunkára kényszerítik. Szabó Mária lelkében saját élményekül átdolgozva és átszenvedve benne él az emberi élet egész gazdagsága emelkedettségével és alantosságával, eszmei tartalmával és reális valóságával, átfoghatatlan egyetemességével és aprólékos részleteivel. S mindez nem elvont, élettelen tömeg, hanem élő valóság, mely életét csak részben köszöni elméje átható erejének, annál igazabban szívje szeretetének, lelke finomságának. A szeretettől buzgó szív és az érzések soknemű változatára finoman visszarezgő lélek, meg a kettő harmonijából származó megértő megbocsájtás és megbocsájtó megértés vezették Szabó Máriát, a nőt és művészt, mikor intuíciója kifejezését kereste és megtalálta. Így született meg Horváth Ágnes története: a föld miszteriumának, az érte való küzdésből fakadó áldásnak és életnek kifejezése egy fiatal leány életsorsában, összekapcsolva a nő legmagasztosabb hivatásával, az anyasággal. Így teljesedett ki a költő gondolata: a föld szeretete és „az életadásra felszentelt anya” egy szebb, jobb, nemesebb jövő zálogai, amelyekben testvérölelésre nyílnak majd a karok és az egyik szív melegéből árad majd a meleg a más szívébe.

Ezzel Szabó Mária a szétdarabolt, síró magyar föld problémáját belekapcsolta az emberiség nagy problémájába: egyetemes érdeküvé emelte művét anélkül, hogy elszakította volna magyar talajától. Műve ilyen megfogásával nemcsak hatalmas költői emelkedettségről tesz tanuságot, hanem arról is, hogy akkor szolgálhat a művész legteljesebben az egész

emberiségnek, mikor leghívebben szolgál a maga népének.

Szabó Mária teremtő művészi erejének ez a magasra szárnyalása első nagy alkotásában méltán meglepheti még azokat is, akik kisebb írásait figyelemmel kísérték; de még meglepőbb, hogy ez az erő nem fogyott ki, még csak nem is lankadt meg egész művén keresztül. Ezt csak az magyarázhatja meg, hogy Szabó Mária ismét és mindig magát adja művében: az életből, az emberekből, a természetből és mindemből azt és annyit, ami és amennyi elméje és szíve munkájával, dologtevő napok robotjában, kínlódó éjszakák vergődésében sajátjává lett. Ez ez sok, nagyon sok. Éles, látó szemével átkutatta az emberek és dolgok belsejét, megismerte az élet száznemű szövedékét és a valóság igazságát meggyarapította olvasmányainak tömegével. De mindezek között megőrizte nőiességének finomságát és hitét, megőrizte álmait, hogy magával bizonyítsa művének befejező sorát: „A nagyon élve-élő ember nem bírná az életet álmok nélkül tovább.”

Szabó Mária énjének e gazdagságából alakult ki a *Felelé!*

A Tamássy testvérek, Miklós és Horváth Ákosné Tamássy Agnes, együtt jutnak a végrendelet nélkül meghalt nagybátyjuk után egy háromezer holdas birtokhoz. Miklós belenevelődött a jómódba, Horváthné egyszerű tanárné volt, akit és férjét is, akinek egész élete csak az iskola volt, megzavart az örökség és legszívesebben lemondtak volna róla. Mégsem tették gyermekük, a 14 éves Ágica kedvéért, sőt abba is belementek, hogy ott hagyják a debreceni tanárságot és kiköltöznek birtokukra, Ómonostorra. A regény a két testvér osztozkodásával kezdődik, de ennél jobban megragadja érdeklődésünket Ágica, aki el is dönti az osztozkodást azzal, hogy az új kastély helyett az elhagyatott ó-kastélyt kéri el mamájával.

E jelenet egyszerre a kis lányt állítja előtérbe és megérezzük, hogy ő lesz az, aki ezután érdekelni fog. Az események ilyenén megindításán, meg azon, ahogyan nyomban utána az előbbi dolgokat beleszövi az író, azonnal megismerjük a művészi alakító kezet. Különösen azon, hogy a multat Ágica csalogatja elő anyja visszaemlékezéseiből s az ő élénk képzelete színezi közvetlen hatásúvá. Így lesz Ágica cselekvő személlyé még olyan eseményekben is, melyekben semmi része nem volt és így nyer az egész mű olyan szoros egységet, hogy szinte epizódok és kitérések nélkül halad a főszemély folytonos részvételével.

Mert minden vele, általa vagy érte történik, amint kibomlik előtte gyermeki, iskolai bölcsességgel telt lelke egész addig, míg feljut az érettség gazdagságára és a legmagasabbra, a jobb jövődőt méhében hordó anyaságra. A felfelé haladás ez útjának széles, epikus rajza, rendkívül mélyreható megvilágítása, színes, néha ragyogó, többször elboruló képek sorozata, kis és nagy események egymásbafonódása — ebből áll a regény.

Szabó Mária semmit sem felejt ki, semmit sem hanyagol el, ami Ágica lelki fejlődésére hatással van. S talán e nagy bőséget kifogásolhatnánk is, mivel néhol meglassítja az események menetét és akadályozza a hatásosabb, drámaibb előadást. Sőt az író reflexiókra, magyarázatásokra csábítja. De eljárásában mindig találunk valami bensőséget, Ágicára áradó szeretetét, vagy valami aggodalmaskodást, hogy jól megértesse magát, vagy valami egyéni élményt, mintha magáról tenne vallomást, úgy, hogy kifogásunk elhallgat. Különben is Szabó Mária olyan író, akinek minden szava nyomatékos, érdekes, mivel komoly lélekből és írói feladatának komoly átérzéséből fakad. Meg mindenütt kicsillan belőle a művész.

Ha megfelelkezünk a vadászvacsora jelenetében a zsu-gori tanító groteszkül túlzott és fölösen elnyújtott evéséről, nincs egyetlen sor sem a könyvben, mely nem volna igazán művészi. De mindenik közül kiemelkednek azok a sorok, melyek Ágica és Pál álomba járó szerelméről szólnak végtelenül finoman, lélekből indulóan és lélekbe hatóan. Ágica Velencében találkozik Pállal és egy hajón végig utazzák Itália partjait. Óh, hogyan törhetnék meg szerelmük boldogságát csak egy szóval is! Ki merné megzavarni a lelkeknek ezt a teljes harmonikus találkozását, a gondolatoknak ezt az összesimulását, az érzéseknek kibeszélés nélkül is bizonyos viszonzását, midőn Ágicának férfiak iránt eddig mozdulatlan szívéből buzog, árad a melegség és öleli forró öleléssel, fonja szerelem-fátyolba ezt az idegent; az öntudatlanul vártat, az egyetlent! Páratlan ez a jelenet, a világirodalomban sem sok van, amely versenyre kelhetne vele.

Szabó Mária művészi kiválósága érvényesül a jellemzésben is. Természetes, hogy legtöbb gonddal Ágicával foglalkozik. Mint minden alakjánál, nála is rendkívül egyszerű, de természetesen adódó helyzeteket használ fel jellemzésére, Voltaképen a regény minden eseménye, helyzete, fordulata azt szolgálja, hogy Ágica egyre gazdagodó lelkét, egyéniségének teljességét megismerjük, s ezt el is éri az író úgy, hogy Ágica irodalmunk egyik legigazibb női alakjává lesz. Mellette nagyszerű, egész emberként emelkedik ki az öreg Juhász, az okos, józan, földszerető magyar paraszt. De minő finom lelki tulajdonságok vannak a durva külső alatt! Ágicához legközelebb állanak a szülei, de mindkettő megértés nélkül nézi leányát, aki fokozatosan el is különül tőlük. Mindkettőt jól jellemzi az író, de nem emeli ki őket s ez nem is baj. Kivált Horváthra nézve, aki csak tanári helyzetben (ülve) érzi magát egész embernek, így könnyen válhatnék nevetséges alakká, de azt nem érdemli. Azért élő alakok, mintahogyan él a regényben mindenki, ha csak egy szó vagy vonás is az, amivel illeti őket a költő. Mert léleklátása mindig mélyreható, a leglényegesebb vonásokat intuáló és kifejező. Lehetetlen erre példát fel nem hoznom. Horváthné nagyon szerette unokaöccsét, Miklóst. Azt hitte, azért

szereti, mivel Ágicának szánta és leánya boldogságát várja tőle. Pedig „ebben a szép, erős fiúban a maga sivár lányságának megálmodott ideálját is szereti, — magyarázza az író, — aki soha sem jött el, akihez hasonlót nem is látott, s aki most... egyszerre elevenen, valóság gyanánt lépett be az életbe. Nem volt ebben a rajongásban semmi bűnös vágy, sem betegség. Szép és tiszta volt ez az érzés minden oldalról nézve, de az igazi felgerjesztője mégis csak ez volt.“

Mintahogy belát a lélek mélységeibe, meglátja az élet durvaságát is. De ebből soha nem láttat többet művében, mint amennyi okvetlenül szükséges. Mégis valami jóleső, tiszta reálitás ömlik el regényén. Ezt főként elegánsan egyszerű, tiszta, kifejező stílusával, természeti megfigyeléseinek érzéki igazságával éri el. Így kialakuló képei mindig szemléletesek, anélkül, hogy túlzottan színeznék, vagy keresettekké tennék. A természet külső képe alatt mindig ott rezeg a lélek is. Gyönyörű példa erre mindjárt a művét kezdő kép, melynek soraiban szűzies finomsággal remeg a tavasz-várás érzéki izgalma.

Szabó Mária regényének színhelye az a gazdag televényű föld, mely Magyarország és Románia határán terül el. Ott gazdálkodott Ágica. Egyszer aztán keresztül akadt az országuton egy gerenda, az új országhatár. Ágica innen jutott rajta, és egyszerre egész szívével érezte Erdélyhez tartozandóságát. „A nagy hegyekről jövő keleti szél mintha csatlakozásra buzdította volna... Nem látott még Erdélyből semmit, de elképzelt mindent. Mintha egy régebbi életben már egyszer öntudatlanul odatapadt volna, mintahogy most nagyon tudatosan oda akart tapadni.“

Ezt írja Ágicáról az író, aki maga is ott lakik, ahol hősnője, aki szintúgy ideszakadt Erdélybe és aki magáról teszi a vallomást: Nagyon tudatosan oda akar tapadni Erdélyhez. Keresi is műveivel Erdély lelkét, hogy befogadja egészen. Regényével is ezt akarta, de itt nem tudta megjelentetni. A kényszerűség vitte Budapestre. Mégis nekünk szól műve, mégis a mienk az. Hiszen mi vagyunk, „akik fájdalmasan éljük az életet“, nekünk kell épen ezért végzetesen az álmodás.

Köszönjük Szabó Máriának, hogy ezt megadta nekünk.

2. Ligeti Ernő: Föl a bakra!

Szabó Mária koncepciójában egész teljességében kifejezésre jut a mai Erdély problémája: a földhöz való ragaszkodás az az erő, melyet megingathat, de meg nem dönthet a váltózás, mely új helyzetünkbe sodort; sorsunk pedig nemcsak a magunk sorsa, belekapcsolódik az az egész emberiség sorsába, melynek jobb jövődjén nekünk is dolgoznunk kell.

E széles koncepcióval szemben csak egy osztálynak, a hivatalnok osztálynak sorsa ragadta meg Ligeti Ernőt. Látta,

amit mindnyájan láttunk, mily riasztó hatással volt az új uralom a hivatalban levőkre és milyen tájékozatlanság, iránytalanság tette sorsukat még riasztóbbá. Kifordult magából egy egész társadalmi osztály, mely a hivatal szobájában érezte magát teljes embernek, mely az életet akták tömegén át látta, mely arra volt nevelve és szoktatva, hogy magán tudja mindig egy parancsoló, de egyben gyámolító kéz hatalmát. Élete folyását a státus rendező, fizetést szabályozó és nyugdíjat biztosító paragrafusok, élete módját a hivatalok fokozataiban kifejeződött szokások úgy megszabták, hogy gondja alig volt, és gondolatra se igen volt szüksége.

Akkor egyszer vége lett mindennek. Az ügyesek, az élelmesekek hamar fölismerték a helyzetet és menekültek; a naivak és optimisták maradtak. Maradtak mások is, akiket sok mindenféle ok kötött ide Erdélyhez, — talán egy sár a Házsongárdban; de legtöbben voltak, akik csak élheteitlenségéből, meg a jogból és igazságból táplálkozó optimizmusból nem mozdultak. Ezek, partra vetett halak, élték át azt a tragikomikus sorsot, melyben oly fájdalmas volt az a sok szenvedés, vergődés, mely sújtotta őket és mosolyra gerjesztő az a rátartiság, mellyel állapotukat takargatni iparkodtak és az a gyámoltalanság, mellyel semmihez fogni nem tudtak. De míg ajkunkon mosoly jelent meg, szívünk vérezett és úgy akartunk volna tenni értettük, lendíteni rajtuk, — mikor magunk is, akik ebben vagy abban megkapaszkodhattunk, alig győztük elviselni vagy kivédni a ránk célzó csapásokat.

Dickens szívére és művészetére lett volna méltó megrajzolni az ittmaradó, esküt nem tett szegény magyar tisztviselők sorsát.

Ligeti Ernő vállalkozott erre *Föl a bakra!* c. regényében, de Dickens szíve és művészete nélkül. Szinte csodálatos, hogy nem érezte meg, hogy nem a naturalizmusnak affektált érzés nélkül valósága kell e témához, hanem meleg szív és megértő lélek, mely egybeforr a hőssel, akinek sorsában teljesen részt vesz, hogy így visszaadhassa belőle mindazt, ami emberi és ami faji, és megéreztesse, hogy ebben a sorsban benne fáj nemcsak osztályos társának sorsa, hanem az egész magyarságé is. Ligetinek e téma kívülről adódott, nem lelkében fogant. Nem azt látta meg, hogy a magyarság és ennek egy része, a tisztviselők, mily lelki válságon, anyagi és erkölcsi megpróbáltatáson megy keresztül, és nem ez egyetemes elgondolás számára keresett kifejezést, hanem csak a konkrét tényt vette észre és azon volt, hogy ehhez gyűjtsön minél részletesebb megfigyeléseket. Intellektusával dolgozott, nem szívével; tudós munkát végzett, nem művészt. Meg is rajzolt egy hű képet, de amely hidegen hagy. Megadta a tisztviselő nyomorúság emberi dokumentumát, egy bizonyos időnek pontos tényfölvételét, melyet könyvéből tudomásul veszünk, mintahogy tudomásul szoktuk

venni a tudós eredményeit. De „átkozott intellektuálitás“ (148. l.) — hová lesz így a lélek? Ligetit nemcsak intellektusa akadályozza, hogy művészi legyen, hanem az is, hogy inkább újságíró, mint író. Nem magáról vallja, de róla is igaz, amit művének egyik alakja, a költő Kelemen, mond magáról: „Nekem így kell gondolkoznom, mint újságírónak, enyém a zolai valóság“ (61. l.). Mint a jó riportert, ez érdeklő első sorban. Így kerülnek művébe azok a jelenetek, melyek alig kapcsolódnak tárgyához, de elsőrendű riportok. (Krompacher vacsorája, az Unió-bank bukása, a strandfürdő stb.) Am Ligeti nemcsak riportert, vezércikkíró is. Ilyeneket ír a magyarság szervezkedéséről, a zsidóságról, Erdély lelkéről, stb. A riportokban is, a vezércikkekben is nemcsak művészi hibák vannak, mivel a fölösen elnyújtott részleteknek hőse lelki alakulásához kevés közük van, hanem ezekben riasztja meg leginkább olvasóit fölényeskedése, pesszimizmussal és cinizmussal körített mindent jobban értése. Pedig újság, igazság, szellemesség kevés, csak rabulisztika van sok ez okoskodásokban. Ezeket olvasva valahogyan úgy vagyunk Ligetivel, mint hőse, Elekes, Sternnel, a szerkesztővel. „Stern most már ... oly biztosan, mintha nem is lehetne másként, mondotta el felfogását. Valahogyan hasonlított Stern fellépése Tarnóczyéhoz, csak nem volt olyan szuggesztív ... és főképpen hiányzott Elekes részéről az az előlegezett bizalom, amely kijárt Tarnóczyinak, az ő testi-lelki barátjának, de már Sternnek ... akit nem is tekintett magához közelállónak semmiféle tekintetben, már nem“ (74—75. l.).

Nem, Ligetinek sem tudunk bizalmat előlegezni, őt sem tekintjük magunkhoz közelállónak, — és ennek egysesegyedül ő maga az oka.

Stern, aki az író szócsöve a műben, azt mondja egy helyt (75. l.), hogy a faji hovátartozandóságnak (— így mondja!) nem tulajdonít nagyobb fontosságot, mintha szőke lenne, vagy barna. Am legyen, — bár nincs így, mert büszkén tud hivatkozni a maga fajtájára és minden asszimilánskodása ellenére is kiütöznek belőle faji tulajdonságai, — de ebből legkevésbé következik, hogy lekicsinyelje a magyarságot, lemosolyogja az Elekeseket és érzélgősségnek bélyegezze az erdélyiességet. Ezt egyébként érdeme szerint megmondta már Ligetiről Rass Károly regényének bírálatában (EISz. III. I. 92. l.), csak azt kell még hozzá tennem, hogy ez a szakadék, mely közle és a magyarság között tátong, a legfőbb oka és magyarázata annak, hogy műve nem tud szívünkhöz férközni és őt magát sem tudjuk mint magyar íróként egészen magunkénak vallani. Ezért van az is, amit így fejez ki: „Minden csak kezdés, újra kezdés, az ember nem futhatja ki a formáját“ (62. l.), vagyis mindaddig, amíg teljesen őszinte és kétlakisága helyett vagy csak magyar, vagy csak zsidó nem lesz, (ha meg lehet ezt tenni), nem futhatja ki a formáját, tökéletlen kezdés és újrakezdés lesz minden alkotása.

Az eddig mondottakból már világos, milyen a *Föl a bakra!* művészi értéke: nem egy nagy gondolatnak célja tudó kifejezése a mű, hanem egy keserves időnek pontos megfigyelésű rajza, melyet nem melegít át és nem hoz közel a szívünkhöz az írónak részvevő szíve, megnyerő líraisága.

Tárgyában mégis van eredetiség, mivel Elekes Péter sorsa valóban új eleddig irodalmunkban; de ez eredetiséget meglehetősen ellensúlyozza Elekesnének nagyon is ismert története.

Elekes alügyész volt, mikor bekövetkezett a változás. Hivatalát veszlette, mivel nem tett esküt; később jelentkezett, de a visszahelyezésre való várás ideje alatt csak úgy tud megélni feleségével és két kis gyermekével, hogy eladogat mindent, ami csak nem a legszükségesebb. És haj, egyre több-több holmi, ruha bizonyul ilyennek. Lassanként kezd a valóságra ébredni, de gyöngé akarató és tépelődő létére nem tudja elszánni magát semmire. Végre felesége, Domáldi Mariska, rábírja, hogy a várakozás helyett nézzen állás után. Kap is állást Kropmacher bankjában, hiszen alügyész korában a marhaszállítás körül elkövetett gazságok miatt bajba jutott bankvezért ő mentette meg a börtöntől. Meg is van a bankban ennek bukásáig. Rövidesen elkövetkezik ez, hiszen a bank nem volt szolid üzlet.

De ez a rövid idő is elég volt arra, hogy előkészítsen Elekes számára egy végzetes zivatart, mely egy teljesen egyéni tragédia hőisévé teszi őt. Ez a tragédia lesz az a tisztítóút, mely elvégzi rajta azt, amit népe tragédiája nem tudott: kivzeti a gyámoltalanságból és megmutatja az élet felé a tisztességes munka útját.

Eleddig Elekes boldogan élt feleségével, aki, ha nem is szó nélkül („Mariska nem hősi természet” — állapította meg az ura), de híven kitartott vele a nyomoruságban; most részt akart venni a megélhetés mindennapi munkájában és Várdaynak, a nagyszerű publicistának — alakja Ligeti egyik legélesebb portréja: a megszólalásig hű, — segítségével bejut a „szerkesztőségbe” gépirónak. Itt kezdődik voltaképp az asszony regénybeli élete, melyet ügyesen vezet be az író multjának elmondásával és az elemző jellemzés is elég jó, melyet róla nyújt.

A szerkesztőségi „fiuk” közül Kelemen, a lírai költő, érdeklődni kezd Mariska iránt és ez a zavaros fejű, hitvány bohém szeretőjévé teszi az asszonyt, majd gondoskodik arról is, hogy más kezére jusson.

Kelemen Istvánban az újságíró típusnak egyik nagyon közönséges példáját mutatja be Ligeti, s mert ilyen közönséges, nem is tud iránta érdeklődést kelteni. Jellemző mégis egész beállítása magára az íróra. Kelemen annak a magasabb erkölcsi felfogásnak hirdetője, melyet holmi közönséges polgár — „az ős, hamisítatlan polgár, eredeti csomagolásban” — (és azzal a magasabbrendűséggel kimondva, mint Kelemen teszi a 64. lapon) erkölcsi nihilizmusnak szokott nevezni. Ezt a sivár erkölcsi

felfogást Ligeti ugyan épp oly közömbösen veszi, mint akár-milyen egyszerű tény, mégis Kelemen iránt való vonzalma, mely több dicsérő jelzőjéből kiérzik, meg néhány jelenet erős kiszínezése elárlják, hogy nincs ellenére. De mért is volna, ez a felfogás — sajnos — még több erdélyi regénynek lesz egyik legjellemzőbb vonása.

Egyébként Kelemenről több érdekes dolgot megtudunk. Így azt, milyen az a Páris, mely után úgy óhajtozik és milyen a szép és újszerű beszéd (69. l.). Ilyen: „Mariska, tudja hol találók e városban egy kicsi hamisíthatatlan Páris? (Az írás-jeleket nem én hagytam el, a hamisíthatatlan-t sem én hamisítottam meg.) Maga ott sohasem járt, mert a maga fajtájú tisztességes keresztény uriaszonyok oda nem járnak. A központi barban. Drága tyúkok, álmisszek, a gyomrukig meztelenek, de televannak a mámor éjszakáival . . . A félhülye milliomos Mendel fizet nekik, de hozzám röhögnek az asztaltól . . .” (68. l.) A transzilvanizmus egyik fajára is kioktat: „Én ki se mennék e nyomorult városba, ahol ha esik, itt-ott még kötésig ér a sár, ez is „transzilvánizmus”. (68. lap) Kelemen világosít fel arról is, mi az erotika: „Az erotika lelki dolog, átizzik rajta a lüktető vér, izom, formák s mégis minden anyagtalanság.” (70. l.) Bizonyára ez az igazság vezette az író, mikor megírta azt az undorító jelenetet, melyben Mariska gondolatban megcsalja, míg eltűri férjét. (91—92. l.)

Persze Elekes nem tudott semmit felesége zülléséről. A közeli dolgok meglátására nem volt szeme, hiszen a bank bukása után kenyerét vesztette és ismét meg kellett kezdenie a kálváriajárását, hogy állást szerezzen magának. De semmi se sikerült neki s most már feleségétől is szemrehányást kapott. „Egy olyan ember, amikor még keresni sem tud” (91. l.) lesz belőle. Mariska annál inkább készült a jövőjére — bár nem az ura, hanem a Kelemen kedvéért — és színésznő akart lenni. Elekesben pedig érni kezdtek új gondolatok, a régieket kezdte elhagyogatni, — lelkének ez a stádiuma megihleti az író is és néhány szép lapot sugall neki, melyeken mintha földobogna eddig elnyomott szíve is. De Elekesnek még át kell mennie egy nagy lelki megrázkódáson, hogy új emberré váljon. Ez is bekövetkezik, mikor Mariska először nem megy haza éjszakára sem. A lelki krízis nem nagy jelenetben nyilvánul meg — erre már a meggyötört Elekes igazán nem lett volna alkalmas; — súlyos beteg lett. Mire meggyógyult, Mariska már Tordán játszott. Már nem bánta, már semmit sem bánt. Még egy-egy végig koplalt nap, még egy ostoba remény Braziliába, aztán az új élet, a munka, a megváltás : fiakkeros lesz.

Elekes történetét jól összetartja az író szerkesztő ügyessége. A mese menetét meg-megtöri ugyan egy-egy részletes elemzés, vagy bő lére eresztett okoskodás, de hosszabb epizód alig zavarja. Ligeti érdeméül kell felhoznunk, hogy nem

csábította magát olyan területekre, melyeket nem ismer oly sok aprólcokos megfigyelésből, mint a bankvilágot, a bart, a szerkesztőséget, a színiiskolát, melyekről jó képet rajzolt. Különösen élénkek hírlapíró társairól vett pillanatfölvételei.

Rass Károly jól jellemezte Ligeti stílusát és hajlandó vagyok elhinni neki (EISz. I. 1. 92.) azt is, hogy „néhol maga rontja el” mondatszerkezeteit; de az ellen, hogy nyelvünk helyessége ellen szabad legyen vétkezni azért, mert valaki nem akar túlságosan pedáns lenni, a leghatározottabban tiltakozom. Úgy is az elnéző bírálók lelkét terheli, hogy az erdélyi írók stílusa már közmondásszerű kezd lenni ott, ahol a magyar nyelvnek tisztaságát és helyességét még becsülik. Azért bizony meg kell róni az ilyeneket: „két pozsgás arcú gyerek” (16. l.); visszaidézte *magának* azt az időt, amikor mint *póttartalékosnak* vonult be (34. l.); irigylem a költőket, akiknek nincs más dolguk, *hogy* egyik rímet *odakeressenek* a másikhoz (38. l.); az *összesség iránti* kapcsolata (53. l.); a helyzet józan megítélését Pétertől hiába is *várt volna* (54. l.); *önmegfeledekezett* pillanatában annyira ment (72. l.); kérdéseinkre is, *amelyben* (74. l.); a . . . bukása . . . *foglaltatta* a várost (90 l.); nem volt hőmérője, hogy *lemérje magát* (139. l.) és a többi. Különben Ligeti még jól ír P. Gulácsyhoz képest, azért bővebben majd ennek a regényénél foglalkozom a helyes magyarsággal.

Mi most már Ligeti művéről az ítéletünk? Az, amit maga megírt Kelemenről: „Noha meg sem akart állani mindaddig, amíg olyan nagy ember (nem, — a helyesség megkívánja e szót, ha Ligeti ki telejtette is) lesz, mint Balzac — az írásnak nekigyürkőzni nem igen szeretett és ha rá is szánta magát megírni azt, ami nem volt feltétlenül muszáj, úgy készült el vele, mint a szabó postamunkájával: kellő fáradtsággal jó ruhát lehetett volna belőle csinálni, de így minduntalan meglátszott a sok férc és cernaöltés” (59. l.)

3. P. Gulácsy Irén: Hamueső.

P. Gulácsy Irén a falu életében történt átalakulást és a belenyugvás küzdelmeit akarta megrajzolni művében, hogy így rámutasson a magyar faj szívósságára és megmentésének módjára. Kétségtelenül helyes elgondolás volt ez, és ha meglett volna az íróban a nagy, egységes koncepció alkotására való erő, a *Hamueső* legjobb regényeink egyike volna. Mivel azonban éppen ez hiányzik P. Gulácsy Irénből, műve legkevésbé mondható sikerültnek.

A *Hamueső* első intuíciója abból a lelkiállapotból villant meg az író képzetében, mely az új állapotok bekövetkezésének dőbbenetéből, az új uralom berendezkedésének zavarosságából, sok keserűségéből és a belenyugvás kényszerűségéből fakadt benne. De nem volt meg hozzá az ereje, hogy minden

gondolatát erre koncentrálja és sokféle és soknemű meglátásait egységes képben fejezze ki, melyből kiragyogjon első meglátását átfogó alapgondolata, egész alkotásának célja. Így első intuíciója zavarossá lett. Mindjárt észrevehetjük ezt műve kezdetén.

Miután az előzményekről röviden és elég jól tájékoztatott, látjuk az új bírót, Bass Menyhértet, amint mámorából fölébredve dühbe jön, hogy a csordás a volt bíró ajtaja előtt tülköl s nem az övé előtt. Meg is akarja mutatni bírói hatalmát, de a csordás lefózi és felesége is kicsúfolja „lettem” bíró volta miatt. Bass erre fogadkozik, hogy megtöri a népet és megfizet a falunak, amiért eddig gúnyolták, keserítették. Valóban egy elkeseredett ember, akinek hatalom van a kezében és akit a dolgok új rendje is támogat, olyan küzdelmet indíthat ellenségei ellen, amelyben az átmeneti, zavaros idők minden fájdalomra fölsírhat és minden szennyre fölkavarodhat, amíg a megbékéltető megnyugvás elérkezik. Ugyan sok aprólékos dolog szétszórja figyelmünket, mégis várakozással fogunk a II. fejezet olvasásához.

Südy Sándorral és az özvegy tanítónéval ismerkedünk itt meg. Südy jegyző volt 40 évig, de nem tett esküt, s így elcsapták. Fanatikusa fajának és pártfogója a szegény embernek. Most is a szövetkezetben dolgozik népéért, hiába figyelmezteti az aggodalmaskodó, gyámoltalan tanítóné, hogy el fogják taposni, mert bedugaszolja a hivatalosak minden seftjét. Ezek után bizvást gondolhatjuk, hogy a küzdelemben Südy lesz Bass ellenfele, vagyis a nép képviselője.

Ez a két fejezet volna a mű expozíciója, amelyben tájékozást nyertünk a következőkre nézve. Azonban arra készített elő az író, ami valóban következett? Éppenséggel nem. A zavaros intuícióra zavarosan kezd hömpölyögni az egész mese, melyben elsikkadnak a fődolgok, alapgondolatának hordozói, és aprólékos, epizódikus jelenetek tolakodnak érdeklődésünk elé. Az írónak nemcsak ereje nincs nagyszabású alkotáshoz, de érzéke sincs a dolgok fontosságának és a fontos dolgok előtérbe állításának felfogásához.

Mikor Bass, a „medveölő erejű” (24. l.), a jegyző egy szemintésére megtagadja az előtte levő parasztnak a kérését, melyet maga is jogosnak mondott, és oly hamarosan belemegy a Birtozkodósság ravasz tervébe, elhatározásában közrejátszik az is, hogy Südy fel fog sülni. Azt ugyan már mondta többször az író, hogy Südy régi nyakas ellenfele, — de sehohsem mondta, hogy miért és nem is tudjuk ezt meg soha. Hanem hát az író úgy mondja — és mért ne volna úgy, ha mondja. Igaz, hogy mikor Südy és Bass szemben állanak egymással, — egyetlen egyszer, a IV. fejezetben, — nem olyannak látjuk az előbbit, mint akire olyan mély gyűlölettel kellene néznie ez utóbbinak, hiszen tulajdonképpen abban az ügyben jár, amit az imént maga Bass is jogosnak tartott. Csakhogy akkor még becsületes volt.

E jelenet után sok minden történik, de mindabból a fődologhoz kevés tartozik: előtérbe nyomulnak az epizódok, melyekből Bass erkölcsi elvetemedettsége és családi életének szétzülése mered reánk anélkül, hogy legkevésbé is kíváncsiak volnánk rájuk, vagy éreznék valamilyen kapcsolatukat az író alap gondolatával. Pedig Südy meg a nép is csinálhat ez alatt valamit, — de hogy mit, azt nem tudjuk meg, — mivel a jegyző szükségesnek tartja, hogy följelentést tegyen ellene. Bassal íratja ezt alá vidám lakoma közben és Südy megint jól bevált mumusnak. Ugyanúgy csak mellékesen tudjuk meg, hogy Südyt elfogják és Bass fia jár az ügyében. Mennyi mindent kell megint bevennünk addig, amíg megtudjuk, hogy Südy kiszabadult. Így tudunk meg mellékesen a község dolgairól is egyet-mást. Ha összeszámitanók, talán csak a regény negyedrésztét töltik ki az esemény főszálai, a többi mind olyan, ami az író elgondolásával szemben mellékes. Ebből következik, hogy igazi küzdelem nem is fejlődik ki a regényben. Ezért pedig a helyzetek semmiféle rajza sem kárpótol. Ezt a bajt még fokozza, hogy a megkezdett dolgokat következmények nélkül hagyja, mint pl. a Bass—Südy jelenetet is, amit meg elmond, azt aprólékossáig elpepecseli, úgy hogy a nagy jelenetek keresztülvitelére kifogy ereje.

Igy hullik szét a regény cselekvénye.

P. Gulácsy Irén apró rajzaival és elbeszéléseivel szerezte meg hírnevét és kedveltségét. Ezekben a Szeged-vidéki kis emberek életörát pompás és hű megfigyeléssel, sok szeretettel és igazsággal tudta megrajzolni. Habár némelyek hajlandók voltak benne Tömörkény-tanítványt látni, tagadhatatlan mégis meglátásainak eredetisége, kifejezéseinek üde újszerűsége és egyéniségének mindegyik alkotásán rajtaragyogó őszintesége. Mikor pedig egy kötetre valót kiadott belőlük *Ragyogó Kovács István* címmel, oly ügyes keretbe tudta foglalni, hogy ebben e sorok írója is jó szerkesztő erejének jelét látta. A *Hamueső* megcsúfolta e hitet: egymásra halmozódó eseményeit nem kapcsolja egymásba egy, az egészet átható gondolat, nincs tehát meg benne a szerkezet egysége és kerekdedsége.

Alakjainak megrajzolásában és beállításában is cserben hagyta ereje P. Gulácsy Irént. Regényének alakjait inkább elrajzolja, mint megrajzolja. Az a sok aprólékos megfigyelés, melyet rájuk pazarol, szeretet nélkül van összehordva és inkább az igazság látszatát kelti, mint az igazságot szolgálja. Ezért van sok ellenmondás és túlzás alakjaiban.

A regény főalakja Bass Menyhért. A Bass-család díszítő jelzője Viharfűvő, az író sem győzi eleget emlegetni hőse nagy erejét, hamar kilobbanó szenvedélyét, erős, szívós akaratát, maga Bass is hiszi magáról, hogy ilyen nagy akarat van benne. De mindez csak pusztá szó. Bass cselekedeteiben nyomát sem látjuk ez akaratnak, szenvedélynek, csak nyers erejének. De hen-

cegni tud. Bíróvá úgy lett, hogy két ellenjelöltjét, Dombit, a volt bírót és Südyt nem engedte az új hatalom jelöltetni és így szavazás nélkül jelentették ki győztesnek. A hatalom kegyébe úgy jutott, hogy tudott románul és tolmácsnak jelentkezett. Nos, ez a tény. Néhány hónap múlva mégis így beszélt fiának: „Ugyan mi szégyelnivalód van neked rajtam? Hogy valakivé vertem magam a két öklömmel? Egész világ ellen?” (85. l.). Felesége azt is tudja róla, hogy csak a szája jár, dolgozni nem igen szeret. „Hanem a tevésben járjon kend elül”, — mondja neki (12. l.). Aki a jegyző szeméintésére szavát visszaveszi, meggyőződését megmásítja, pökhendi inkább, mint önértetes, mikor Südynek így vág vissza: „Senkinek sem tűröm, hogy a dolgomba mártakozzék! Magának se! Elég ideig tűrtem, most fordult a világ. Ide csak az jöjjön, aki kér. Parancsolni én is tudok!” (30. l.). A hatalom ugyan nála van, de már megcsúszott a lejtőn, mely lefelé visz. Mert erkölce is könnyű lábon áll. Milyen hamar megértette a jegyzőnek a birtokközösségre vonatkozó tervét. „A magába evett kegyes maszlagokon túl, — magyarázza az író e reá is jellemző sorokban, — legközelebbi énjének sokszor kicsorbult önérzetét köszörülte helyre a siker kilátása.” (27. l.). „A természetes emberönzés” egyszerre „kitisztította lelkéből a sok elvont, nyügs elki mizsmást”, melyet ő is csak úgy tudott fiában „elvekké kergetni”, mint apja ő benne, „ösztön ellen, nógatással, testének-lelkének fájó büntetésekkel” (26. l.).

Kapzsisága, önzése mellett fejébe száll a hatalom is. Fia, Lajos, védi nagyapja előtt: „Az se ojjan kutya épp, amilyennek látszik”. — Az öreg jól mondja erre: „Nem látszik az gyermekem a bírói bottul! Akkorára nőtt az árnyékában” (90. l.). Felesége is meglátja, hogy a bírói bot volt az oka mindennek, ami baj és rossz történt. Valóban ez vitte rá, hogy a jegyző játékszerévé legyen, hogy családi becsületét meggyalázza, hogy Südy ellen följelentést tegyen, — hogy egyre csak csusszon felfelé egészen addig, amíg szenvedélyes, kirobbanó természete teljesen bele nem taszítja az erkölcsi fertőbe, mely testét is megfertőzi. Így válik Bass Menyhért igen furcsa regényhőssé: nincs benne egyetlen jó tulajdonság sem, mely mentené bűneit vagy vonzalmunkat fölébresztené, és nincs benne oly megrendítő gonoszság sem, mely félelmetesen idézné elő tragikumát. Egyszer áll közel ahhoz, hogy végletes elszánással írta ki családját és magát, — de mire tette kerülne a sor, lecsihad és egészen mást cselekszik, mint amire előkészültünk. Egyszer jut olyan helyzetbe, melyben föltáru előtte egész sívár élete. Először a fia, majd a felesége vágta az arcába, hogy a bírói bot volt az átka neki is, a falunak is. Bass megszédült, keresztül-ütött rajta a gyanú, hátha igaz, hátha nem jól tette mindazt, amit tett. És a felesége kíméletlenül tárt föl előtte mindent („Vijjogva rikácsolta körül az életük tetemét”. 94. l.) De hiába. Még ő támad feleségére és ő vágja oda, hogy a botot ki nem

veszik a kezéből, nem sétálni, ütni kell neki és ő ütni akar. „Bass Menyhért visszajön még eccer. És akkor Isten legyen irgalmas-kegyelmes“ . . . I (96. l.)

Itt fordulna Bass sorsa, ha az író úgy gondolta volna el, mint aki a maga igazi nagy erejéből és akaratából azért lett bíróná, hogy valami nagyot tegyen, ha mást nem, hát bosszút álljon az egész falun. A bosszút emlegeti is Bass, többször mint kellene, fenyegetőzik is, hogy majd így, majd úgy, — és nem veszi észre, hogy maga rohan a vesztébe, hogy fia, felesége, még Dombi is menteni vagy legalább is figyelmeztetni akarják. Ha az író Bass eddig megmutatott rossz tulajdonságai és törekvései helyett fölébreszti a benne szunnyadó jót és nemest és a helyes utat való keresésében vezeti tragikus végzete felé: még valahogy kikerekedett volna regénye és Bass sorsa fölkelte volna érdeklődésünket. De nem ez történik. Bass elbizakodott hatalmi gögijében és meghízalt kapzsiságában ész nélkül rohan tovább a szálnalmas pusztulás felé. Fehér bikája rárontott egyszer a közös legelőre terelt tarka marhák bikájára. De a csordások elverték, mire kivágott a nyájból és belevette magát a lábba. Állati vad dühével hónapokig él ott, de egyszer mégis haza botorkál megroggyanva, betegen. Épp akkor érte el gazdáját is a baj: a testi és erkölcsi összeomlás. A bika megdöglött. „Magatüzében fulladtan lógott a kurtára csavardott láncon“ (157. l.) Íme Bass szimboluma: maga tüzében emésztődött fel jobbra és nemesebbre adatott, de oly esztelenül elpocsékolta életenergiája.

P. Gulácsy Irén nem próbálja mentetetni hősét, mert ha próbálná, észre kellene vennie, hogy sokszor emlegetett elkese-redettsége nem elég mentség. Ahogyan pedig végzetét magyarázza, teljesen hibás, mivel semmi alapja nincs az egész műben. Lajos „fiatal csontja-husa utánafájt ennek a nagydarab, csupaerő embernek, — írja — aki életté indította, tagbaszakasztotta, hogy aztán maga különútra, fölriasztott faja elé keresztbe-zökkenjen, mint valami végzet-szekeréről lecsuszott koporsó. Szerette volna testéhez-lelkéhez újra közeledni ezt a teljesvirágú nagyéletet, melyről a fajtája átka verte le a himport“. (84. l.) Nem, Bass nem volt se „teljesvirágú“, se „nagyélet“, — nem is fajtája verte le róla a himport, de ő volt fajtájának salakja, akivel részegen találkozunk először, akinek Azistenteket az első szava, melyet hallunk tőle és aki felköti magát, mielőtt a földi igazságszolgáltatás rátette volna kezét.

A főalak mellett majdnem homályosságban maradnak a *Hamueső* többi alakjai. Természetes következménye ez annak a hibának, melyet a mese megalkotásában követett el az író, midőn Bass egyéni dolgait toltta első helyre. Itt állt bosszút az is, hogy helyzeteket rajzolt inkább, mint küzdelmet. A jellem küzdelem közt fejlődik; egy-egy helyzet megelegszik kész jellemekkel. Ilyen kész alakok a *Hamueső* szereplői, ezért azt a benyo-

mást keltik, hogy inkább elvont, mint élő alakok, akármennyire el is követ mindent a szerző, hogy az aprólékos megfigyelésekkel igazán élőkké galvanizálja őket. Veron az élet igájába tört feleség, aki a tisztesség látszatából, meg paraszti önzésből viseli el férje komizságait egészen addig, míg csak meg nem csúfolt-nak érzi magát a kuruzslással. Ekkor ott hagyja urát, — hogy végső nyomorúságában ismét melléje álljon. Ez az egyetlen vonás benne, mely némi erkölcsi emelkedettséget ad neki. Lajos, a fiuk, a becsületesség jámbor, elvont képviselője, mint Dombi, a nagyapja, a paraszt gögé és kapzsiságé. A jegyző egész pereputyjával együtt típusa az azokban az időkben fölcseperedő lelkiismeretlen, ravasz és könnyelmű embereknek. Südy Sándor, az elcsapott jegyző, a szegény emberek és az igazság pártfogója, egészen háttérbe szorul addig a nagy jelenetig, melyben végző kétségbeesését rajzolja meg az író. Ha erre úgy készített volna elő, hogy ne csak hallottunk volna egy-egy odavetett megjegyzésben Südyről, hanem láttuk volna is hiábavaló, mégis nagyszerű küzdelmében, megdöbbenően hatna reánk, sőt a végzet tragikus hatalmát éreznők ki belőle. De így se gyilkos cselekedete, se öngyilkossága nincs megokolva mással, csak gyámoltalanságának végső elszánásával. Sok-sok derék élet végződött akkor így — részvevő szánalmunk ott is állott mindegyik köporsójánál; de amit az író élet megcsinált a maga kíméletlenségével, azt az írónak művészeté kellett volna teremtenie művében. Gyámoltalanságának bölcselete a hamueső teóriája is. A világégés lángjai fölfalták mindazt, ami a tegnapé volt. A romok szállongó pernyéjét magukkal rántották a magasba, ahol felhővé gyűlt és a pusztulás romjaira leszítálta a hamuesőt. És a hamueső hull, hull és maga alá temeti a vén mult-fákat. Aki jót akar nekik, ne igyekezzék megnyujtani a márt, a szörnyű jelent!

Egyetlen alakja van a *Hamueső*-nek, akinek rajzán meg-
érzik az író vonzalma, és akit valóban cselekvő, élő alakká tudott feremteni: Spiccer, a falu „nagyon beidegzett” zsidaja. Túlzott alak ez is, mint a többi, csak hogy nem úgy, mint a többi. Ezeket ugyanis visszajára túlozta az író a durvaság, a gonoszság, az aljasság felé; Spiccet a legjobb, legderekabb, legeszesebb emberré tette, aki okosan meghunyászkodik a hatalom előtt, de aki Lajoson kívül az egyetlen, aki fárad Südy dolgában, aki házal, hogy nyugdíjat szerezzen neki. Amellett persze ott van, mikor a Birtokközösség kezd rosszul állani, hogy megszerezze, ami eladó, és aki a végén mégis csak megkapja a nagykorcsmát, mely valamikor a szövetséget vezetése alatt volt. Egyébként természetesen magyar-zsidó. „Hát lehet csudálni kérem? — így magyarázza. — Nem lehet csudálni kérem. Mink már összeszoktunk. Mink már így szeretjük azt. Aki megint másképp szereti: az másképp csinálja. Az kérem különtömörül, mint tetszett mondani. De Spiccer kérem nem egy tömör ember. Ő egy szegény zsidó. Neki nem kell extra“.

(159. l.) Tőle tudjuk meg azt is, milyen különös fajta a magyar: „Nem tud, csak egészen csinálni valamit. Jót és rosszat. Ha belekeveredik valami tréfli ügybe? Ez beletörök. Tetszik érteni! Rámegy. A másik meg abba pusztul, hogy nem tud egy kicsit hajolni. Egy kicsit felejteni. Mit tudom én...? Fejjel menni a falnak, az nem okos. Vagy hozzáragadni? Az is rossz. A fiatalok majd eltalálják a helyes mértéket. Mert ennek a fajtnak nagy a szívóssága kéremszépen”. (158—159.) Kétségtelen, hogy Spiccer e szavakat jól utána mondja az írónak, de az is bizonyos, hogy az író jellemzően mondatja el vele. Általában a legigazabb megfigyeléseket Spiccer alakjának rajzában találjuk.

A *Hamueső*-t meséje is, alakjai is igen sivár, a lélekre leverően ható olvasmányává teszik. Ezt a sívárságot még fokozza az erkölcsi nihilizmus, mely egészen szemérmetlenül ötlük ki az esemény egy-egy szálából, vagy szólal meg egy-egy szereplő ajkán. Ime a jegyző így bölcsekedik a házasságról: „Házas? Hát aztán! Az már talán akassza föl magát? Az ember úgy megházasodik néha. Egy kicsit megnyaggatja az asszonyt, de örökké semmi se tart. Lehet arról tenni? Az asszony kap enni, inni és alázszolgája. Kész. Intézte tovább a dolgát, ahogy akarja” (36. l.) — Azt hiszem, nem kell, hogy többet is idézzek, ha a Bass alakjának fejtegetésénél felhozottakat is idevesszük. Hiszen P. Gulácsy Irén világfelfogása e regényében is, mint a *Förgeteg*-ben, a népszerű freudizmuson épül fel, mely az érzéki követeléseivel determinálja az ember akaratát és az érzéki élet teljes szabadságában látja az ember egész életét. Ezért van, hogy megfigyeléseiben és meglátásaiban is mindig az érzékit hajszolja ott is, ahol egyáltalán nincs szükség reá. Például Bass Lajost így írja le: „Kitilolt dereka meghintált, mintha a továbbfolytatódás termékeny ígéréteinek szele alatt imbolyodnék” (89. l.) Így kerülnek tollára olyan egyenesen trágár dolgok, melyeknél csak az csodálatos, hogy természetes női szemérme, hogy nem tartotta vissza leírásuktól. (Ilyenek: a menyecske bölcsekedése az asszonyról, 35. l. Bass és felesége szóváltása a 12. és az 50. lapokon stb.) Így tölt be egész fejezeteket szemérmetlen részletezéssel megírt erotikus jelenetekkel (A bika és Veron 12. l., mulatás a szőlőben 35—36; 41—44. l., a duhajkodás 97—102. l.)

Betetőzi a *Hamueső* sívárságát az ízléstelen, — s ez az, amit megbocsájtani nem lehet, — megfigyelések tömege. P. Gulácsy Irén megfigyeléseinek reálításában Móricz Zsigmondot mímeli, de ennek nyers ereje, keserű haragja és természetesen művészete nélkül. Kár volt ezt tennie. Mert igen jó megfigyelőnek bizonyult kisebb műveiben és tagadhatatlanul sok jellemző van a *Hamueső* megfigyeléseiben is. Ha nem igyekszik Móricz nyomdokában járni, hanem megmarad a maga módján: meglátásai kifejezésében nem szegi útját minden lendületnek a naturális felé való törtetés, aminek következménye a sok alantas és ízléstelen kép és kifejezés. Csak egy párat írok ide ezekből:

„Egy csapat istálló-légy lakomába fogott (az alvónak) megcsordult száján” (7. l.); „rágott rá még egyszer a kiköpött szóra” (8. l.); „Azistenit a komisz fajtádnak tetves döge” (15. l.); „a tegnap sebeiből kicsömörölt lettem-nagyság” (30. l.); „Mintha arra való volna a fejünk, hogy napestig a tetülegelőt boronálják rajta.” (47. l.) Az anya így társalog a lányával: „Fene egye meg a csipását, tönkre tesz mindenemet” (56. l.) Bassné beletörődött abba, hogy „az urával megváltak” (ez azt teszi: az urától elvált). „Hanem, hogy az ember más nőstény ölében meglelje azokat a gyönyörűségeket, melyeket az ő hüvössége adni nem tudott...” stb. (63. l.) A sublópapírokat „a tavaszi melegben özönével szaporodó legyek mintásra tisztelték” (64. l.) Az öregasszony tojás után kutat a hetes legény „trózsák”-jában. Ez így tör ki: „... egyszer magam hagyok itt kendnek egyet! Hogy legyen mit kobozni” (73. l.) A fiú így szól rá anyjára: „Rugja föl a szent, valahány vénasszony van a világon” (74. l.) „Kölletlenül sörcintette oldalt a szájába-fanyarodott éti-nyálat” (83. l.) „Bort hoztál?” — kérdezi az apa. A fiú így felel: „Fenének van arra érkezése.” „Apád ellen dolgozni bezzeg ráérkezel, az Isten rogyassza rád az eget”, — mondja az apa (83—84. l.) Ide tartoznak azután a káromkodások is, meg az, hogy az emberek soha sem esznek, hanem falnak, falásnak látnak, meg nem közelednek egymáshoz, hanem odafarolnak, nekifarolnak, elfarolnak.

De ami valósággal elriaszt a *Hamueső* olvasásától, az előadásának torz keresettsége, mely az egyszerű, értelmes beszédmód teljes megcsúfolásától a mondatszerkezetek megrontásán, a szavak értelmének összezavarásán, az alantas és tájszók idétlen halmazásán keresztül a helyesírásig és központozásig valószínű merénylet a magyar nyelv minden épsége és szépsége ellen. Mindig pontos idézeteim már nyújtottak erről némi fogalmat; de szükséges már egyszer szembe nézni nyelvünknek ezzel a rontásával, melyben — sajnos, — nem egyedül P. Gulácsy Irén a bűnös.

Különösen a keresettség olyan hiba, mellyel lépten-nyomon találkozunk. Magyarázata az, hogy a modern író nem fejezi ki az intuícióját fedő első képet, hanem csak az ehhez asszociálódott további képeket, amelyek pregnánsan érzéktik meg a benyomásokat. Ime: Bass gyanakodva hallgatja Südy szavait. Tépelődik. „Le akarja kenyezni, hogy adja el magát testestől lelkestől...? Meg akarja béklyózni, most, mikor ellenükre, saját erejéből szabad-mezőkön tágul a szügye...?” (29. l.) Bass képzetében a megbéklyózott ló képe tűnik föl, de ezt elhagyja, a vele társuló vonásokból azonban új képet alkot. Ez a mód helyes, de kétséges értékű, mivel könnyen értelmetlenséget idéz elő.

Ha csak ilyeneket találnánk a *Hamueső*-ben, nem volna baj. Találunk azonban ilyeneket: *Az örökkévalóságán szögecselő hatalmat* nyugtalanította a kóbor... nép (8.); füst-kozmálta

orr (11); (Egy haragos ember) mogorván pötytyentette oda (15); csontrabőr dög (16); (A fűrészelő Südy) a hóna alul villant (a tanítónőre) (17); vén multhajó-roncs (18); megropogtatta külön minden szó nyakát (20); a benfentesség soká megkoplalt íze (21); tenniéhes munkakedv (21); földterhe-koldus (26); Krisztus-szándék (26); szemeközé (vágja) ennek a gögbe bolondult sehonnainak a sérelme torát (30); (a ruhát) aranyhímzések és ételpecsétek hangosították (30 l.); világból kidagadó kacagás harsant a szobában (32); a tavasz erősen nekidurálódott az idén (45); a pincejárás óta külön-némultak (48); községház-épület (55); fájdalom-eszelősen (66); sőt szerencsétlenkedett elő (83); a nagyotromba tyuk előhimbált (88); zsugorgatta magának, mint az utolsó élet-inyencséget, amin még elédeskedhetnek végét-rágó fogatlan napjai (91); sírások nézés (120); a bősziült asszonyserég diadalízlelt szilajsággal zsvajtott utána (143) stb. Mondatszerkezeteiben is sok a keresettség. Legérdekesebb, midőn realitásra való törekvése mond csődöt e miatt: mind fölillantotta, odamutatta a maga külön... értelmét, hogy aztán megint egyetlen jelentőséggé lényegüljenek. (114.) Ime néhány más példa: megnyilt aggodalmának sebe. Éles csipkelődéssel, ami mögött annál sóvárabb meggyőzetési vágy vacogott, mondta (19); járhat a szád, ha a nap hosszú (15); mondják, városon is a pinzváltók: ki hanyatt, ki hasmánt (23); Bass Menyhért ott sudárodott előtte, mint valami hussá elevedett győzelmi szimbolum (28); Ugy riszálta hetven esztendejét a kiaszott hátán, mint valami semmi-terhűre fogyasztott tarisznyát (85). Keresettségében ezzé zsugorítja a becsületes közmondást: „kecske: káposzta” (26.) A mondatok helyes szerkesztése ellen egyébként akkor is vét, ha nem akar minden áron keresett lenni. Ime: megoldotta a kötője korcát és ráborította (a korcát?) a boros ember ábrázatára (7). Südy leparolázott az emberektől (28). Az úgy volt tudja, hogy kihajtotta volna míg a tarkamarha legelőjire a fehircsordát (75.) Szólt lelkendezve. És nagy iparkodásában kevés hijján a lovak közé cseppent volna (80), stb. Ide tartoznak a szórend ellen való vétségek is: Mert kirohadt belüle a tisztesség egész (16). Fene egye meg a csipását, tönkre tesz mindenemet (56) stb.

Legtöbbbet árt nyelvünknek a szók helytelen használatával, és minden szabályt lefőző összetételeivel, holott azt hiszi, hogy így válik stílusa újszerűvé, kifejezővé! A rengeteg helytelenségből csak néhányat idézek: Nyelne el a föld árja gazdától (helyesen ez is: gazdástul) együtt (8); kongott a karikás (11); (A bika) fénylő fehér bőre citerázott (15); farkát karikába kanyarta (15). Maga ragódkodni (oda ragadni) akar (18). Dolgaiba is belemártakozzék (18. azt akarja mondani: belemártsa magát, de azt mondja, hogy ismételten teszi ezt.) Ugyanilyen hibás ez is: hírtelen nekiszánakozott, melyben a szánakozni egészen más, mint elszánni magát (22 és ugyanígy 153 is). Ide tartozik ez is: összerándult a maga-utálkozástól (143). Menyhért a jegyzőre hőkent

(22. valamitől hökkenni : megijedve visszahúzódni). Az állatot a legelőre *ragasztani* (23). Az . . . ember lecselekedte magát *elé* (eléje, lecselekedni mit jelent ? 24); *erejétlátó* *gőg* (erejét tudó, 28). *Hangsúlyozottan* *te*-tenyeret nyújtott felé (28). *Arcocskája* . . . *sze*-mei különös bájjal *hangsúlyozták ki* (a leányt) a tákolt keretből (31). *Barkácsoló* (49. így magában azt jelenti, aki barkácsol, a szerszám : b. fejsze). *Kendre rámaradt* a jégverés, hanem *maradt felébe* becsületes név is (85, pedig nem felében, hanem fölében, föléje, fölötte maradt.) *Jövök* (121, megyek helyett). Az *ment vörösre izgulva* harangozó fejét (139, csakhogy izgul mellett nem állhat tárgy). A gyöngye tagok a faj becsületét *győzködtek* (142). Szóival (144, szavaival). Nyügséges (145, nyügös). Összetett szavaiból is íme egy kis mutató : földhátába (7), földbeakasztotta (9), atnyád ! (10), egyuristen (19), földbőlbujt (26), vámotvetett (28), atysudárodott (28), csontjaelevenig (30, a csontnak veleje van, az eleven t. i. hús a csonton szokott lenni), minyavaja (43), márisözvegy (46), akárki-ribanc (75), minagydolgot tett hát ? (65), fájdalom-eszelősen (66), nagyotromba (88), egydarab-vas (92), halálután (118), a tulfájt halál (119), sírás-vaknézés (120), mégis-erős (149). (Ilyenek Ligetnél is vannak fölösen).

Még folytathatnám a helytelenségeket, Mennyi visszaélést követ el az igekötőkkel! — de áttérek népieskedésére. Gulácsy Irén azon írónk egyike, aki nem Pesten tanulta a népet ismereni, jól is ismeri nyelvét, csak az a kár, hogy nem tanulta meg azt a közmondást : a jóból is megárt a sok. Csinján alkalmazott néhány tájszó jellemzésül is, meg amúgy is kedvesen esik az írásban, de ha minden második, harmadik szó olyan, hogy nem érti meg az ember, — hát az egy kicsit sok. Gulácsy nem alkalmazza, hanem hajszolja a népies szólásokat és a tájszókat. „Még mélyebb lélegzettel kezdte húzni a csöndest” (8), „negyven éve mióta a falu sarát dagasztotta, nagyon apja lett a senkiklen népnek” (20, az írásjel is!), „mély csönd hasalt át a szobán” (117. l.), — még csak megjárják, hanem vannak szavai, melyek alig ismertek, vagy amelyek mást jelentenek, mintahogyan ő használja. Ezek csak erőltetettek : hol az *istenfenéjibe* élsz te ? (10), egy . . . paraszt *agyonistenkedett* be az ajtón (21), *hersegve* megvakarózott (22), hátával az ajtónak *veselkedett* (31), hársfa-zódok (39), hársfa-zódokos (36), a menyecsörtös szóval fogadta (65), közel egy hete tartott . . . ez a *betyárkonyhán* (eddig csak *Lacikonyha* volt) legénykedő *cábér* élet (83. Ez utóbbi szó a következő csoportba való, mert a jelentése kicsapongó, itt pedig nem azt akarja kifejezni vele az író); *zokkan* (135. s több helyt), majd *lennyaklott* (a belső tűz) terhe alatt (137), stb. Ezeket azonban már helytelenül használja: *iklató* asszony (7), *iklatni*, menésre ösztönözni, itt pedig azt akarja mondani: zsörtölődni; *iromba* csizma (7) azt akarja jelenteni, hogy otromba, pedig pettyezetett tollú tyúkot hívunk irombának. „Meggzeppeven sandított a tűzhely mellett *kütyülő*

asszonykára“ (55). A jegyző anyjáról írja ezt Gulácsy, nem gondolva meg, hogy annyit tesz, mint másleszájú, mamlasz; ő valami ige részesülőjének veszi — az olvasóra bízva, hogy mit értsen rajta. „Egy szökéssel *benthobbant* az ajtón (77). Hogy hogyan jutott be az ajtón: félre billenve, lemerülve, lecsúsztatva, — mit bánja azt az író, ha a szó olyan szép.

Ide is kiteszem a stb-t, mert még a helyesírásáról is kell szólanom. Hát ez igazán Csáky szalmája P. Gulácsynál. Már van az előbbieken több idézet, mely mutatja, hogy egy-egy szót már nem is tud helyesen leírni. Ilyenek ezek is: bujkál a nyavaja (72) . . . hát mire mentél *mongyad*. Hol *mén* sorod jobban? . . . Senkit se ültettem *hellyedbe* (93). Az írásjeleket is úgy rakja föl, ahogyan jön, vagy föl se rakja. Minek is? „Sietve kapta a szakajtót szórt a galamboknak“ (7); „inkább odahuzna, ahonnét: ha nem csurran, cseppen“ (19); „mink abba volnánk belegyőződve a komákkal, hogy: veszünk“ (22) — meg lásd még az előbbi idézetekben.

Azt meg ki tartaná számon, hogy latin szót is csinál (*per-versio* a *perverzitás* helyett, holott Freudig épen az ő stílusát jellemző kifejezés volt ez az újabb latinságban), meg hogy véletlenül azt írja: *Sine nos de nobis* (123). (Ligetinél is előfordul ilyen forma: *standa pede* 25. l.)

Van még egy súlyos hiba a könyvben, de ez nem P. Gulácsy lelkét terheli, hanem a kiadó Szépmíves-céhet, mely ezt íratta az első lapra: Ez a könyv az erdélyi szépmíves cég I. sorozat első kötete.

Dr. Kiss Ernő.

(Folytatjuk.)